

- ²⁸ Vádirat a Pyramis igazgatói ellen. *Budapesti Hírlap*, 1933. 36. sz. 6. p.
- ²⁹ Vádirat a Pyramis igazgatói ellen. *Budapesti Hírlap*, 1933. 36. sz. 6. p.
- ³⁰ Sebestyén Samu: Resonanciák. *Jogtudományi Közlöny*, 1926. 14. sz. 113–114. p.
- ³¹ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlatja*. Második rész. Budapest, 1935, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 35. p.
- ³² Cséve Anna: „Nagyságos szenvedély” (I). *Mozaikkockák Móricz Zsigmond és a Nyugat kapcsolatáról*. *Holmi*, 2008. 1. sz. 2008. 100–101. p.
- ³³ Az aláírt példányok valószínűleg a szindikátus tagjainál maradtak.
- ³⁴ Ebben a periódusban Erdélyben jogszabály tiltotta a településnevek magyar változatának a használatát (clujji = kolozsvári).
- ³⁵ Ezt a szerződést egyelőre nem sikerült megtalálni.
- ³⁶ A kereskedelmi törvény 306. §-a a következőképpen rendelkezett: „Ha a kézi zálog kereskedelmi ügyletből eredő követelés fedezésére adatik, s a felek írásbelileg abban állapodtak meg, hogy a hitelező

- magát a zálogból bírói *közbenjárás nélkül* kielégítheti, ez esetben, ha az adós kötelességének kellő időben eleget nem tesz, a hitelezőnek jogában áll a zálogot nyilvánosan eladni; szabadságában áll ez esetben a zálogtárgyakat, ha azok piaci, vagy tőzsdei árfolyammal bimak, hiteles személy által a folyó árban magán uton is eladni. A megtörtént eladásról, a mennyiben ez lehetséges, az adóst, különbeni kártérítés mellett azonnal *értesíteni*, egyúttal a vételár feleslegét ennek átadni tartozik.”
- ³⁷ 730/1948. Korm. rend. 1. §.
- ³⁸ Az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos részletekről Rainer M. János: *Magyarország története. A Kádár-korszak 1956–1989*. Budapest, 2013, Kossuth Kiadó, 40–44. p.
- ³⁹ Kolben György: *A szindikátusi szerződés*. Budapest, 1996, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 13. p., 16–21. p.
- ⁴⁰ Kolben 1996, 20. p.
- ⁴¹ Katona Péter: A szindikátusi szerződés. *Külgazdaság*, 1998. 1. sz. 11. p.
- ⁴² Kolben 1998, 13. p.

Biernacki Karol

A magyarországi önkormányzati jogforrások: várostörténelmi áttekintés (1867–1990)*

I. Bevezetés

A magyar önkormányzati intézmények történetének modernkori fejezeteiből egy rövid áttekintésre vállalkozom, amelynek célja a fontosabb jogforrások és hatáskörök bemutatása. Mivel e terjedelmi keretek között a teljesség lehetetlen volna, az 1990 előtti két nagy időszak, a polgári és a népi demokratikus kor legfontosabbnak ítélt jellemzőit törekszem a középpontba állítani. A tartalmi szempontból területi alapon létrejött, de részben eltérő önkormányzati (önigazgatási) szerveződések, a községek, a városok, a főváros, a kiváltságolt kerületek és a vármegyék közül a mindenkor önálló törvényhatósági szintet elérő városi közigazgatás példáján haladva ismertetem a közjogi és funkcionális kereteket a közzétett vagy a levéltárakban fellelhető szabály- és tanácsi rendeletek alapján. A téma kidolgozása során – a már publikált forrásokra és kiadványokra is hivatkozva – olyan arculat megfestése a célom, amely alkalmas lehet arra, hogy ne csupán egyetlen, hanem több városra kiterjedő, összegző jellegű képet adjon az önkormányzati autonómia vagy korlátozott önállóság változásairól az eltelt százötven évben.

A jelzett másfél évszázad magyar városigazgatás-történetének kutatásából – az egyéb szerzők érdemeit nem kisebbitve – a következő jogtörténelmi monográfiákat és alkotóikat, úgy vélem, kiemelni szükséges. A kutatások még a pozitivisták történetírás hőskorában, a XIX. és a XX.

század fordulóján indultak a várostörténelmi nagymonográfiákkal, melyek szerzői között olyan tekintélyes példaadókat tisztelhetünk, mint Szeremlei Császár Sámuel (Hódmezővásárhely), Reizner János (Szeged), Szűcs István, Zelizy Dániel (Debrecen), Iványi István (Szabadka) vagy a *Magyarország vármegyéi és városai* című, 1896 és 1914 közt megjelent sorozat szakírói és hírneves szerkesztője, Borovszky Samu. Erekly István jogászpólitihisztorként jogi historikus is volt. Az ezekből táplálkozó 1945 utáni, összefoglaló jellegű – kifejezetten közjogtörténelmi – kutatások úttörő könyvei először Csizmadia Andor tollából jelentek meg,¹ majd Sarlós Béla elemezte a dualizmus magyar közigazgatását a XIX. századi hatalompolitika szemszögéből.² Ruszoly József az – általa német analógiából újabb magyar alkotmánytörténelmi kutatásoknak nevezett – egész életén átívelő, a városi és községi önkormányzatokat is feldolgozó munkássága keretében tette közzé megkerülhetetlen műveit.³ A különböző egyetemi tankönyvek mellett a Bónis György és Degré Alajos szerkesztette szép tanulmánykötet szintén maig fontos tablója a hazai önkormányzás múltjának.⁴ Hencz Aurél a polgári közigazgatás személyi állományáról és a hazai területrendezés korszakairól értekezett.⁵ Bónishoz és Degréhez hasonlóan többen voltak, akik elsősorban más jogtörténelmi vagy éppen politikátörténelmi tárgyakkal foglalkoztak, de munkáik e területhez is nyújtottak értékes adalékokat (a teljesség igénye nélkül például Gericz József, Varga Endre, Eckhart Ferenc, Maday Pál, Sarlós Márton, Hajdú Lajos, Both Ödön, Horváth Pál, Nagyné Szegvári Katalin, Vargyai Gyula, Pölöskei Ferenc).⁶ A jelenleg is alkotó szerzők közül e témakörben monografikus szinten Kajtár István a XIX. századi hazai városi önkormányzás összefüggéseit kutatta,⁷ Stipta István pedig többek között a vármegyék polgári átalakításának jogpolitikai hátterét, valamint a magyar közigazgatási bíráskodás erre is visszaható működését tett részletes vizsgálatok tárgyává több nyelven.⁸ *Máthé Gábor a bíróságok és a szabálysértési jog története* mellett egyéb közigazgatási-közjogi jelenségekkel is foglalkozik.⁹ Schweitzer Gábor a fővárosi törvény-

hatóságról írt könyvet,¹⁰ a törvényhatósági jogú városi főispánság polgári kori intézményeit Varsányi Attila¹¹ és Varga Norbert tárta fel, akik közül az utóbbi szerző a XIX. századi magyar közigazgatás egyéb transzformációival is foglalkozott.¹² Horváth Attila több témán keresztül vizsgálta a népi demokratikus (szocialista) államigazgatást,¹³ Blazovich László pedig – középkori várostörténelmi művei mellett – köteteket szerkesztett Szeged helyi tanácsainak működéséről,¹⁴ míg Szilágyi György ugyanazon város XX. századi intézménytörténetét dolgozta fel.¹⁵ A legszélesebb spektrumban Antal Tamás publikált monográfiákat az elmúlt másfél évszázad közigazgatás-történetéről, mivel mindhárom alrendszer, a tiszta népképviselő, a polgári köztörvényhatósági és a szovjet típusú tanácsrendszer jogintézményeiről tett közzé egy-egy, levéltári kutatásokon alapuló könyvet.¹⁶

A következőkben tehát a magyar önkormányzatok polgári és a „létező szocializmus” korabeli intézménytörténetét tekintem át olyan kiadványok alapján, amelyek kiterjedt levéltári kutatások útján, nagyszámú levéltári források felhasználásával vagy közreadásával készültek annak érdekében, hogy a városi önkormányzati autonómia valódi tartalma ne csupán a jogszabályi háttérből, hanem a működő közigazgatás kútforrásból legyen megismerhető.

II. A polgári korszak jogforrásai (1867–1948/49)

1. A dualizmus és a Horthy-korszak települési önkormányzati rendszere

A kiegyezést követő történelmi periódus a települési közigazgatás szempontjából egészen 1949-ig, az alkotmány elfogadásáig tartott, ami előrevetíti a kutató számára azt a jelentős szervezeti állandóságot, amelyet az ország mindenkerületén a lényegét tekintve még a trianoni békeszerződés sem tört meg. Csupán az első évek, az 1867-től 1872-ig terjedő fél évtized képezett kivételt, amikor az 1848. évi törvények álltak ideiglenesen hatályban az első köztörvényhatósági törvény, a valódi korszakhatárnak tekinthető 1871. évi XLII. tc. életbe lépéséig. A népképviselői városigazgatás egy sajátos, átmeneti időszaka volt a XIX. századi magyar közigazgatás-történetnek: a szabad királyi városokat megillető önkormányzati jogok korábban és később sem voltak oly széles körűek és autonómak, mint a vizsgált néhány évben. Tulajdonképpen az 1990-ben bevezetett önkormányzati rendszerig nem ismétlődött meg az a szabadság, amely az előzetes tervezetekkel szemben (1843/44., 1847/48.)¹⁷ lakonikusra sikerült 1848. évi XXIII. tc. hatályának korábban jellemezte városi (és párhuzamosan vármegyei) közigazgatásunkat. Maig nem keletkezett ismételten olyan jogszabály, amely egy „városi törvényben” konzekvensen külön tárgyalta volna a vármegyék (megyék) és a városok belső adminisztrációját. Ellenben az áprilisi törvények elkülönítették egymástól a területi önkormányzatok típusait: a vármegyék, a szabad királyi városok, a községek, valamint az önálló státusú (hajdú-, jászkun-, fumei) kerületek decentralizált

közigazgatási viszonyait,¹⁸ ami akkor is jelentős érdem, ha valamennyit ideiglenesnek szánta a jogalkotó.

A szabad királyi városok autonóm közigazgatására szűkítve a figyelmet, az 1848. évi XXIII. tc. alkalmazásának három rövid periódusa az 1848/49. évi polgári átalakulás, az 1861. évi alkotmányos kísérlet, végül a kiegyezéstől 1872-ig, a területi közigazgatási és az igazságügyi reformok életbelépéséig terjedő esztendő volt. A közéjük ékelődő intervallumok a magyar állam alkotmányosságának teljes vagy részbeni felfüggesztése jegyében teltek, amit e helyen nem vizsgálok.¹⁹ A „tiszta népképviselő” időszakának is nevezett évek álltak legközelebb ahhoz a felfogáshoz, ami a késő rendi hagyományokkal és a XIX. században megfogalmazott polgári értékekkel a helyi önkormányzás tekintetében leginkább összeegyeztethető volt.

Mivel az 1848-ban vezérelyül szolgáló, szándékosan széles körű decentralizáció 1867-ben és azután már nem állt érdekében a mindenkerületi kormányoknak,²⁰ a centralizációs törekvések – más kifejezéssel a közigazgatás államosítása²¹ – folyamatosan jellemezték az ország területi igazgatási szerveinek működését; ennek jegyében fogant az 1870. évi XLII. tc., amely az 1949-ig létező, egységesített vármegyei és városi köztörvényhatósági rendszerünket alapozta meg,²² illetve az 1871. évi XVI. tc. a községek és a rendezett tanácsú városok belső szervezetéről. Egyedül a székesfővárosról alkotott az országgyűlés következetesen önálló törvényeket időről időre.²³ A speciális, vegyesen államigazgatási és önkormányzati hatósági, szakigazgatási feladatokat ellátó testületek, a törvényhatóságokként alakított közigazgatási bizottságok 1876-tól működtek. Ugyanebben az évben hajtották végre 47 szabad királyi és/vagy törvényhatósági jogú városnak a vármegyék alá történő rendelését, valamint a még fennálló kiváltságos kerületek átalakítását (1876. évi V., VI., XX. és XXXIII. törvénycikkek). Mindezt hosszas előkészületek és halogatás után az új szervezeti és fegyelmi jogi törvények, az 1886. évi XXI., XXII. és XXIII. törvénycikkek módosították – fenntartva azonban a struktúra lényegét, erősítve a központosítást szolgáló intézményeket, melyek origójában kezdettől fogva a főispánok²⁴ és a virilizmus álltak. Hosszú távon ez utóbbi jogszabályok képezték a területi közigazgatás gerincét, ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy a szakigazgatási területeken keletkezett nagy mennyiségű és különböző szintű jogi normák és orgánumok töltötték meg azt – a politikatörténettől elkülönülő közigazgatás-történelmi vizsgálatok számára – valódi tartalommal.²⁵ Ezeket – és a közigazgatás egyre gyarapodó alrendszereit – a helyi szervezeti és működési szabályrendeletek mutatják a leglátványosabban, amelyek elfogadása a törvényhatóságok részére egyszerre minősült jognak és kötelezettségnek.

A nyers virilizmus a saját korában is vitatott, de a XIX. század második felének Közép-Európájában gyakori jelenség volt, hazánk jogrendszerébe porosz és osztrák mintára került be a kiegyezés után, de a legtöbb adót fizetők közjogi kiváltságolását lehetővé tevő törekvésekre már 1848 előttről is mutatkoznak példák az ország azon régióiban, amelyekre a reformkori német tagállami jogi meg-

oldások nagyobb hatást gyakoroltak (például Lócse).²⁶ A törvényhatósági bizottságok részben ez alapon szervezett reprezentativitása az akkori demokráciafogalommal még összeegyeztethető volt, hiszen cenzusoktól mentes területi és önkormányzati választójog Európa más országaiban sem létezett, az állampolgár által befizetett adók mindenhol befolyásolták valamilyen mértékben a helyi képviselői formákat.²⁷

A századforduló előtt meginduló és utána folytatódó, szerteágazó közjogi reformok sodrában a vármegyei közigazgatás további államosításának szándéka fennállt ugyan, de az 1891. évi ez irányú obstruált törvényjavaslat²⁸ el nem fogadása miatt mindez csak elvi megfogalmazást nyerhetett az 1891. évi XXXIII. tc.-ben, amin a következő évi XXVI. tc. sem változtatott, mi több az 1886-ban elfogadott egyik lényeges módosítást, miszerint a törvényhatósági bizottsági tagság hat évről tízre emelkedett volna az újabb országos népszámlálás után, nem léptette életbe, és 1929-ig e téren nem is történt változás. Az 1912. évi városfejlesztési, az urbanizációt elősegítő törvényt pedig a két évvel később kitört világháború miatt ténylegesen nem tudták végrehajtani, noha a településrendezést hatékonyan szolgálhatta volna. Különös, de a történelem megismételte önmagát: később ilyen sorsra jutottak a hasonló tárgyban keletkezett 1937. évi VI. tc. rendelkezései is.²⁹

A Horthy-korszak témánk szempontjából két, jól érzékelhető részre osztható: az első világháború utáni évtized tulajdonképpen egy sajátos provizóriumként telt el, mivel sem a szükséges normatív törvényhatósági reformra, sem az általános törvényhatósági választásokra és tisztújításokra nem került sor, noha a békeszerződés ratifikálásával 1921-ben megszűnt a hadiállapot, 1923-ban pedig az egyéb kivételes állapotok is véget értek. A közjogi stabilizációban a területi közigazgatás struktúráját és működési elveit nem akarták megbontani, így történhetett, hogy a korrekciókra az évtized végéig várni kellett. Végül az 1929. évi XXX. tc. és végrehajtási rendeletei a korábbi törvényhatósági rendszer és a modern közigazgatás-tudomány által szorgalmazott intézmények szintéziseként látszólag jelentős változásokat hoztak a helyi szintű közigazgatási életbe, különösen a törvényhatósági bizottságok összetételének megváltoztatásával, a kisgyűlés felállításával, a főispáni jogkörök bővítésével, valamint a fegyelmi felelősség és a jogorvoslati rendszer módosításával.³⁰ E jogszabályok az intézményi alapokat ennek ellenére nem változtatták meg, csupán olykor finomítottak, máskor szigorítottak a dualizmus örökségén. A községi adminisztrációt sem befolyásolták érdemlegesen, ami azt eredményezte, hogy a városi közigazgatás intézményi rendszere normatívan továbbra is ketté volt metszve, a 11 legnagyobb város betagozódott a törvényhatósági rendszerbe a vármegyékkel egy szinten, míg a 45 rendezett tanácsú (1929-től „megyei” jelzővel ellátott) város a községi törvényekben nyert jogi szabályozást,³¹ miközben 1945-ig megtarthatták a – korábbi szebb időkre utaló – „szabad királyi” titulussukat. Azáltal, hogy az országgyűlés nem helyezte hatályon kívül az 1886. évi (második) törvényhatósági törvényt, hanem annak jelentős részét hatályában fenntartotta, valamint azzal, hogy már az 1886. évi sem érintette az 1870. évi (első) tör-

vényhatósági kódex minden rendelkezését, egy sajátos, „többgenerációs” jogi tovább- és együttélési láncolat jött létre a helyi önkormányzati – vármegyei, törvényhatósági jogú városi és községi – közigazgatásban. Ez azonban nem pusztán temporális kontinuitás volt, hanem egy mind bonyolultabb struktúra, ugyanis a felhatalmazáson alapuló és a korszakban túlsúlyba került kormány- és miniszteri rendeleti szintű szabályozás a nehezen átlátható jogforrási rendszert még összetettebbé formálta. Az 1933. évi XVI. tc. a kisgyűlés és a törvényhatósági bizottság újabb hatáskörmegosztását célozta, valamint a szakhatósági igazgatási szervek rendszerét érintette volna, ha hatályba lép. Ez azonban nem történt meg, a közigazgatási bíráskodás reformja végül az elfogadott normaszövegbe be sem került,³² a szakigazgatási intézmények folytatódó államosítása pedig szintén akadályozta az intézményi tisztánlátást.

A második világháborút követő koalíciós kormányzás egyik főfeladata volt új életet adni a területi közigazgatásnak, ami a bal- és jobboldali erőknek egyaránt érdekében állt. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei, a nemzeti bizottságok átmeneti fellépésével párhuzamosan³³ az ideiglenes kormány az ország azon területeire, amelyek már nem álltak a nemzetvezetői és a nyilaskeresztes hatalom alatt, kibocsátotta a 14/1945. és a 1030/1945. M. E. számú rendeleteket az önkormányzatok átalakítása végett. Ezek szüntették meg például a virilizmust, amit 1929-ben anakronisztikus módon ún. „mérsékelt” formájában még meghagytak, az addigi szolgabírói rendszert, a főszolgabíró státusát járási főjegyzői állássá szervezve át, de ismét létrehozták az 1929-ben eliminált városi tanácsot.³⁴ A helyi közigazgatás törvényi szintű normáit így ezúttal is rendeletekkel módosították vagy pótolták, mivel az egyre szűkülő koalícióban vezető szerepet szerző kommunista párt már nem az addigi magyar, hanem egy teljesen más koncepció, a szovjet típusú tanácsrendszer megszervezésében gondolkodott.

2. A népképviselői közgyűlés és a városi tanács működése (1848–1872)

A közgyűlés a városi „elválasztott” tisztségviselőkből (polgármester, közigazgatási és törvényszéki tanácsnokok, városi főkapitány, mezőrendőri kapitány, tiszti jegyzők, tiszti ügyészek, számvevők, levéltárnokok stb.) és a képviselőkből szerveződött, akik mindannyian döntő szavazattal bírtak.³⁵ Az önkormányzat e testületének elnöke a polgármester, akadályoztatása esetében a választás rendje szerint legidősebb közigazgatási tanácsnok volt – kormányt képviselő főispán felette vagy mellette még nem állt.³⁶

A népképviselői közgyűlés teendői voltak különösen: az ország és a város alkotmányos jogait illető kérdések tárgyalása, helyi (önkormányzati) érdekű jogszabályok alkotása, melyek külön jegyzőkönyvbe voltak beiktatandók; a város évenkénti költségvetésének megállapítása, intézkedés általánosan minden tartozáselengedés és minden olyan rendkívüli pénzkiadás felett, amely az előzetes költségvetésben nem szerepelt. Hozzá tartozott az adóügyre

irányuló főfelügyelet, döntés a házi adó szükségessége, mennyisége és kulcsa felől; a közmunkák, az előfogatozás és más közterhek feletti intézkedés, a város részére kölcsönök felvételéről való határozás. Az „elidegenítések” a város tulajdonából (vagyonából) vagy az annak javára történő tulajdonszerzések, a hús és más árszabályozás alá eső élelmiszerek vételárának meghatározása, a vadászati tilalom iránti rendelkezés, valamint a vámszabályozás, a város és a szomszédos birtokosok közti határviták, illetve a városi és vele szomszéd hatóságok közt felmerülő, a törvényhatóságot illető kérdések tárgyalása ugyancsak a hatásköreit képezték. A közgyűlés intézkedett a város közpénztárainak vizsgálatáról és a város gondviselése alatti alapítványi

pénztárakról szóló jelentések elfogadásáról, a rendszeres és részletes kimutatások tárgyalásáról. A számadó tisztek részére kiadta a felmentő leveleket, felállított új hivatalokat, vagy megszüntette az addigiakat, illetve szabályozta a tisztviselők fizetését. Elé tartozott a magánjogi kereseteknek a város közönsége nevében való megindítása, az egyezségek helybenhagyása és a város pecsétje alatti meghatalmazások kibocsátása, a közkereset elhatárolása hivatali visszaélések vagy hanyagság miatt minden, az összes választók és a közgyűlés által választott városi tisztviselő ellen; a közigazgatást érintő felsőbb rendeletek megtárgyalása, az állandó szaktanácsok alakítása, a felsőbb helyen kiadott szabadalmak kihirdetése, és az ezek iránt előfordulható kérdések megoldása. Eljárt az újoncok (nemzetőrök) kiállítására irányuló intézkedésekben, a közoktatásra irányuló felügyeletben, a város kereső és szenvedőleges perei állásáról az ügyvéd által előterjesztett kimutatások felvételében, a város ingó és ingatlan javainak, haszonvételeinek kezelése körüli intézkedésekben, akárcsak a polgári oklevelek kiadásában, a telepedések engedélyezésében és a tanács jegyzőkönyveinek vizsgálatában. A tisztviselők eljárása felett felvilágosítást kívánhatott. Ezekon kívül mindazon ügy a közgyűlésben volt tárgyalandó, amelyet különös körülményénél, fontosságánál fogva a tanács vagy a polgármester a közgyűlés elé terjesztett, továbbá a közigazgatási tanács azon határozatai, amelyeket felfolyamodás útján közgyűlés elé vittek.³⁷

Minden állandó bizottság (bizottság) főkötelessége volt, hogy a közgyűlés vagy a tanács által hozzá utasított tárgyakra nézve véleményt adjon; ezenkívül feladatát képezte a rá bízott ügyágazat kezelése körül tapasztalt hiányokat feltárni, a szükséges javításokat indítványozni. A bizottságok a maguk tárgyalásait jegyzőkönyvi

alakban mutatták be a közgyűlésnek vagy a tanácsnak; e tárgyalásokon meghatározott számú képviselő tagnak legalább jelen kellett lenni. E testületek feladataik hatékonyabb elvégzésére albizottságokat is létrehozhattak.³⁸

A közigazgatási bizottságok elnöke rendszerint a polgármester, tagjai a gazdaságra, erdészetre, a középületekre és a számvevőségre felügyelő tanácsnokok, több tisztségviselő, valamint a közgyűlés által választott képviselők és egy bizottsági jegyző voltak. E bizottság ügykörébe tartozott folytonos figyelemmel kísérni a város jövedelmeit, kiadásait és a közszükségleteinek fedezését, javaslatokat tenni az ebben mutatkozó hibák orvoslására és a „célszerű javításokra”. Kiterjedt a gondossága a város földbirtokaira, erdői-

A régi Városháza Pesten³⁹

re, épületeire, a királyi kisebb haszonvételekre és jövedelmekre „és minden bármi néven nevezhető tárgyra, mely a városra nézve jövedelmi alapul szolgált”, vagy amelyre a városnak kiadásokat kellett fordítania. Szintén ügyelt, hogy a költségvetési gazdálkodásba minél nagyobb rend és erély mellett, szükséges esetben „takarékoság hozasson be”, illetve a bevételi források minél nagyobb és állandó jövedelmet adjanak, továbbá „kinyitassanak oly jogszerű igaz források, melyek eddig természetlenül hevertek, ellenben bezárassanak azon kiadási csatornák, melyek szükségtelen vagy czéltalan költséget okoznak”. Ezenfelül törekednie kellett a bizottságnak arra, hogy a város bevételei és kiadásai ne csak egyensúlyba jöjjenek, hanem a súlyos adósságok törlesztése is lehetővé váljék, ezért az évenkénti költségvetést előzetesen áttanulmányozta, és okadatolt véleménnyel terjesztette azt a közgyűlés elé. Véleményt adott minden, a közgyűlés vagy a tanács által hozzá intézendő kérdésben is; a házszabályban felsorolt tárgykörökben pedig az előzetes véleménye mindig bekívánandó volt.⁴⁰

A közrendtartási és közművelődési bizottságok elnöke a városfőkapitány, tagjai számos választott és állandó tisztségviselő, és ahol léteztek, ott az utcakapitányok, valamint a közgyűlés által kiküldött képviselők és jegyzők voltak. A hatáskörükbe tartoztak a köznevelési és az oktatási ügyek, ha a hitfelekezetek autonómiájának tiszteletben tartása mellett az a város közönségét illették, továbbá az olyan „emberiségi” (humanitási) ügyek, mint az elhagyott gyermekek, a vagyontalan árvák, az árvaalpok, a szegények és a munkatehetetlenek ügyei, valamint az árva- és dologházak, a koldusárpódlók és általában azon tárgyak, amelyek e szakterületre tartoztak. A közegészségi ügyek keretében ellátta mindazt, ami az emberi és az

állati élet és egészség fenntartásához szükséges volt, így előintézkedéseket, illetve a már bekövetkezett bajok elhárítására vonatkozóan célszerű intézkedéseket tett (például az utcák és a csatornák tisztán tartása, a posványok eltakarítása, a város egészséges és bő ivó-, itató- és öntözővízzel való ellátása, az élelmi cikkek és italok jó, hamisítatlan minőségbeli árútatására való felügyelet). Betartatta a ragályos betegségek elleni rendszabályokat, járványok idején szakhatósági tevékenységet végzett; felügyelt a köz-kórházakra, a tébolydákra, a temetőkre. A közbátorságra (a személy- és vagyónbiztonságra) vonatkozó teendők sorában városi, mezői és bűnügyi rendőrségi intézkedéseket rendelhetett el, továbbá a csavargók, a toloncok és a közerkölcsiséget megbotránkozatók ellen fellépéseket szervezett. Hozzá tartoztak még a helyi fogház- és börtönügyek, a tűzrendészet, tűzvész idején a kellő mentés, a piacrendészet és -fenntartás, a polgárok megóvása a hamis mértékektől, az iparos rendészet, a cselédség ügyei, az utcai világítás, burkolat, a kutak és a hidak jó karban tartása; valamint a városi építkezésekre vonatkozó minden tárgykör, végül pedig az előfogatási (forspont) ügyek részletei.⁴¹

Az adóügyi állandó bizottmányoknak elnöke az adóügyi tanácsnok, tagjai többek között az adóügyi számvevő, a közmunkabiztos és a közgyűlés által választott képviselők, illetve egy jegyző voltak. A szakterületéhez tartozott minden közadó és közmunka ügye; intézkedéseket javallott azok igazságos és gyors kirovására, a beérkezett panaszokat azonnal megvizsgáltatta, az esetleges hibákat kijavíttatta; felügyelt, hogy a kivetett adók behajtásánál és a közmunkák elvégzésénél „a szükség, pontosság és erély mellett mind azon kímélet és okosság használtassék, mely lehetségessé teszi, hogy a közügy becsületes és pontos szolgálata mellett minden teherviselő oly időben teljesítse kötelességét, mikor az rá nézve legkevésbé terhelő”.⁴²

Egyéb bizottságok is működhettek: a magánlevéltári bizottmány „mint a közbirtokosság birtokviszony-érdekeit kezelő teljhatalmazottság” feladatköréhez tartozott a város magánbirtokaiból eredő kérdések elintézése.⁴³ A helyenként önállósult erdészeti bizottmány a város erdeinek és kaszálóinak fenntartására és azok használatának rendjére ügyelt (például a fa- és rőzseilletőség, az erdei mellékhaszonvételek, a kaszálóilletőség, a külső és belső legeltetés, a halászat, a révpénzszedés jogának gyakorlása⁴⁴). Az építésügyi igazgatást segítő szintén felállíthattak egy önállósított bizottságot, de találtunk példát *sui generis* árváügyi, számvevői, beszállásolási, téglászati, italmérési vagy rendőrségi szakbizottmányokra is.

A városi tanács tagjai a polgármester, a városkapitány (főkapitány), a tanácsnokok és a jegyzők voltak, a polgármester vagy a hivatalára nézve legidősebb tanácsbeli elnöke mellett. A tanács hatásköréhez tartozott mindazon közigazgatási tárgyak eldöntése, melyek nem voltak a közgyűlésnek „feltartva”, és szoros értelemben bírósági eljárást sem igényeltek. A közgyűlés végzéseit általában a tanács hajtotta végre, hacsak nem bízták azt valamely konkrét személyre. A tanács megtervezte az évi költségvetést, utalványozta a közpénztárak tételes bevételeit és

kiadásait, de a közgyűlés által tételenként megállapított „előleges felvetésen” (előirányzaton) túl kifizetést nem rendelhetett el. A tanács kötelességeihez tartozott a belső és a külső vagy mezői rendőrségre való felügyelet, minden közszámadásnak és pénztárnak a többszöri véletlen és szembesítéssel egybekötött vizsgálata, továbbá a helyi céhek, az ipar és a kereskedelem körüli intézkedések megtétele, illetve a házasságoknál a háromszori kihirdetés alóli felmentések engedélyezése.⁴⁵

3. A törvényhatósági bizottság, a kisgyűlés és a városi tanács funkciói (1872–1949)

A törvényhatósági bizottság az üléseit közgyűlés formájában tartotta, amely lehetett rendes, rendkívüli vagy ünnepi. Rendes közgyűlést 1929 előtt általában havonta, azután negyedévente tartottak, elnöke – a valójában a kormányzatot képviselő – főispán, akadályoztatása esetén a polgármester, az utóbbi akadályoztatásakor a polgármester-helyettes, végül pedig a választás szerint rangidősb tanácsnok volt.

E bizottság a város területén a legtöbb egyenes állami adót fizetőkből – 1929-ig a nyers, azután a mérsékelt virilizmus szabályai szerint⁴⁶ – és a választott bizottsági tagokból alakult, továbbá hivatalból tagsággal bírtak még a következő helyi tisztségviselők: a polgármester, a főjegyző, az aljegyzők, a rendőrkapitány (1919-ig), a tanácsnokok, a tiszti főügyész, az árvaszéki elnök és ülnökök, a főorvos, a műszaki főtanácsos, a pénztárnokok, a számvevők, a közgyám és a levéltárnok, valamint 1921-től a királyi gazdasági felügyelőség vezetője, illetve 1929-től a „szakszerűség” jogcímén mások is. Ők a közgyűlésen üléssel és szavazattal rendelkeztek; ez utóbbi joggal azonban a tisztségviselők, midőn saját tényeikről szolt a napirend, nem élhettek. A többi rendszeresített és az ún. tiszteletbeli tisztségviselők a közgyűlésen felszólalhattak, olykor felvilágosítást adni kötelesek is voltak, de csak akkor szavazhattak, ha egy önálló szavazati jogosultsággal bíró személyt helyettesítettek.⁴⁷

A közgyűlés hatáskörét elsősorban az 1886. évi XXI. tc. 47. §-a állapította meg, de kiterjedt minden olyan ügyre, melyeket fontosságuknál vagy különös körülményeiknél fogva a közgyűlés maga elé kívánt, avagy a kormány, a főispán, a polgármester, a tanács eldöntés végett elébe terjesztett. Különösen lényeges jogkörként kiemelendő a szabályrendelet-alkotás, a település saját közigazgatási és választási kerületeinek beosztása, a törvényhatóság belső szervezetének kialakítása,⁴⁸ továbbá a kérelmezési, a levelezési és a felirati jogok gyakorlása.

Ezekhez egyéb jogszabályok alapján még a következő ügytípusok tartoztak: általában a közjogi ügyek, az azokra vonatkozó kormányrendeletek és végrehajthatóságuk megvitatása, a város vagyonának kezelésére, átalakítására vagy hasonló jogszabályokra vonatkozó intézkedések megtétele, a városrendezés során az építési vonalba eső közterek átengedése, vagy a magántulajdonban lévő ingatlanok kárpótlás melletti kisajátítása; az éves költség-előirányzatok megállapítása, a vagyonleltárral kiegészítve

szített zárszámadások vizsgálata, továbbá az évi költségvetés egyes tételeit illető fedezet átruházására vonatkozó felhatalmazás (*virement*) megadása, és a költség-előirányzatba fel nem vett kiadásokra póthitel megszavazása. Az átruházásra és a póthitelre vonatkozó határozat végrehajtása előtt miniszteri jóváhagyás alá volt terjesztendő. A városi tisztviselők, az igazoló és az állandó bíráló választmány, a közigazgatási bizottság választás alá eső tagjai, az egyes küldöttségek, valamint a kereskedelmi, az ipartanodai felügyelőbizottság és más bizottságok megválasztása, továbbá a fegyelmi törvény értelmében a hivatalból fel függesztett polgármester helyettesítése szintén a hatáskörébe tartozott, miként a város kezelése, felügyelete alatt álló pénztárak évenként legalább egyszeri megvizsgálata, az időszaki pénztárvizsgálatok tekintetében követendő eljárás módozatának megállapítása és az ezekre vonatkozó jelentések elbírálása is; valamint a számadó tisztségviselők részére a felmentések megadása vagy megtagadása, a város jövedelmeire, vagyona-ra és gazdaságára vonatkozó tanácsi határozatok ellen beadott fellebbezések elinté-⁵⁰

Ugyancsak eljár az egészségügyben a tiszti főorvos vagy a közegészségügyi bizottság előzetes meghallgatása után szükséges intézkedésekben, a közérdekű oklevelek és a képesített tisztségviselők kinevezésének kihirdetésében; intézkedett a történelmi és műemlékek fenntartása felől, a közvetett államadókra szükség esetén községi pótagók kivetéséről, a város bel- és külterületén szedendő illetékek, helypénzek és vámok megállapításáról. A város által fenntartott vagy segélyezett iskolák és nevelőintézetek felett a fennálló közoktatási törvények rendelkezéseihez képest felügyeletet gyakorolt, szervezte a középületek emelését és a magánépületek közcélra való kibérlését, megkötötte vagy felbontotta a város közönségét érintő visszterhes szerződéseket, megszavazta a tisztviselők részére szóló ajándékokat és jutalmakat, valamint elfogadta vagy visszautasította a városnak felajánlott örökségeket, alapítványokat, hagyományokat és ajándékokat. Haszonbérleti szerződéseket kötött vagy oldott fel, mérsékelhette a haszonbérek összegét a szerződések tartama alatt, érvényesítette a város szerződéses követeléseit, vagy e célból pert kezdeményezett rendszerint a tiszti ügyész útján, a város nagyobb ingatlanvagyonaira és közjavadalmaira vonatkozóan árverési feltételeket állapított meg, és jóváhagyta az árverések eredményeit. Jótékony alapítványokat

tehetett, gyakorolta a gyámsági és gondnoksági ügyekről szóló törvényben a törvényhatóság részére fenntartott jogokat, ideértve az összegek pénzügyintézeteknél történő elhelyezését is, megvitatta a város és a szomszédos községek között felmerülő határkérdéseket, és megtette a területén a vadászati és halászati joggal kapcsolatos intézkedéseket. Döntött továbbá a községi kötelékébe (illetőségbe) való felvételtől, ha azt tényleges megtelepedés nélkül igényelték, a tisztségviselők meghatározott időtartamon túl terjedő szabadságolásáról és a nyugellátásokról, a törvényhatóság vállalatairól és különös bérlleteiről, mint például a fogyasztási és az italadó haszonbérletéről.⁵¹

Részint a törvény rendelkezéseinél fogva, részint fontosabb ügyek megvitatása és javaslatok előterjesztése végett a közgyűlés állandó szakbizottságokat, egyes esetekben pedig külön küldöttségeket nevezhetett ki. A szakbizottságok hivatása – ha törvény vagy kormányrendelet másként nem szólt – e korszakban is elsősorban a szakmai véleményadás volt. E bizottságok jelentései a tanács által, annak javaslata kíséretében voltak a közgyűlés elé terjesztendők. Minden bizottságban működött egy elnök és egy jegyző, valamint a tagság. A bizottmányi munka (mai műszóval *komitológia*)

és a törvényhatósági önkormányzat kiterjedtségét bizonyítja, hogy e szervek száma magas, típusa szerteágazó volt.

Jogszabály alapján kötelezően létezett a központi választmány, az igazoló választmány, az állandó bíráló választmány, a közegészségügyi bizottság, a loósztaályozó bizottság, a borellenőrző bizottság és a statisztikai szakbizottság; de saját elhatározásból másmilyenek is szervezhetők voltak, mint például a mezőgazdasági, a jogügyi, az építkezési és városszépészeti, a számbíró, a pénzügyi, a népnevelési, a szegényügyi, a nyugdíjügyi, a lótenyészési, a színügyi, az ipartanodai, az alsófokú kereskedelmi tanonc iskolai, valamint az ismeretlen hadköteleseket puható bizottságok.⁵²

Lényeges ugyanakkor megemlíteni, hogy az 1876-ban életre hívott és 1929-ben reformált, a kormányzati ellenőrzést továbbfokozó közigazgatási bizottság nem önkormányzati testület volt, minek következtében a szervezési és működési szabályrendeletek rendszerint nem tértek ki rá. Államigazgatási és kisebb részben önkormányzati hatósági igazgatási feladatokat látott el szintén a főispán elnökletével.⁵³ Ma mindehhez a jegyző intézménye hasonlít

A kecskeméti új városháza közgyűlési nagyterme (1898)⁴⁹

azzal a fontos eltéréssel, hogy ő – a sokrétű államigazgatási hatáskörei mellett – önkormányzati (kinevezett) tisztségviselőnek minősül, míg más szempontból, a közigazgatást összehangoló tevékenység vonatkozásában e bizottság a mostani megyei kormányhivatalt is idézheti, de nagy különbség, hogy az előbbiben a törvényhatósági bizottság által választott tagok is részt vettek.

Az újonnan alapított szerv, a törvényhatósági kisgyűlés hatáskörébe utalta a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. a következőket: első fokon határozni azokban a közérdekű ügyekben, amelyekben az intézkedés joga korábban a törvényhatósági bizottságot illette, de amelyeket 1929 után már nem utaltak annak hatáskörébe; másodfokon pedig azokban a közérdekű kérdésekben eljárni, amelyekben korábban másodfokon szintén a törvényhatósági bizottság volt hivatott dönteni. Egyébként előkészítette a közgyűlés elé terjesztendő ügyeket. Ugyancsak a kisgyűlés vitte volna az 50 ezer pengőt meg nem haladó vagyonszerzési, elidegenítési, megterhelési, valamint szerződéskötési ügyleteket, és határozott volna a költségvetésben előirányzott, de nem részletezett hitel felhasználása kérdésében, továbbá az olyan városi tisztviselők és alkalmazottak nyugdíjügyeiben is, akiknek az ellátása a városi nyugdíjalapot terhelte, ám az 1933. évi XVI. tc. e rendelkezései végül nem léptek hatályba. A kisgyűlés ülésein az elnöklést szintén a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester látta el, egyébként működése ügyrendjét és a tagválasztás menetét a törvényhatóságok közgyűlései szabályrendeletben maguk állapították meg.⁵⁴

A törvényhatósági jogú város első választott tisztségviselője a polgármester volt ugyan, de az európai és magyar történelmi hagyományoknak megfelelően (olykor „bíró” elnevezéssel)⁵⁵ 1929-ig a városi tanács rendes elnökeként – önálló jogkörei ellenére – inkább az első volt az egyenlők (a tanács tagjai) között. Az ügyosztályok az általa elnökölt tanács (mint testületi szerv) alá tartoztak. Ez a strukturális rendszer csak akkor változott meg, midőn az 1929. évi XXX. tc. a városi tanácsot megszüntette, és annak jogköreit a polgármesterhez, tehát egy egyszemélyi szervhez utalta. A városi tanács – ami csak 1945-ben tért vissza egy rövid időre – szervezetét és hatáskörét az 1886. évi XXI. tc. 74–76. §-ai írták körül. A polgármester, a főjegyző, a tanácsnokok és a tisztí főügyész, illetve a rendőrség államosságáig (1919/20) a városi rendőrkapitány voltak a tagjai.

A tanács – mint helyi végrehajtó szerv – felelősség terhével vezette a város gazdasági ügyeit a közgyűlés határozataihoz képest: ezek keretében gondoskodott a vagyonának és a jövedelmeinek fenntartásáról, hasznosításáról, nyilvántartásáról, a városi pénztárak, valamint a törvényhatóság felügyelete alatt levő alapok szabályszerű kezeléséről, az ezekre vonatkozó számadások elkészítéséről és vizsgálatáról, továbbá a számvetés megfigyeléséről és a költség-előirányzatok korlátai között – utalványozási jogot gyakorolt csaknem az összes pénztárra nézve. A szakbizottságok közreműködése mellett előkészítette az önkormányzat és a vagyongazdálkodás fontosabb ügyeinek közgyűlési tárgyalását.⁵⁶

Konkrét teendői főbb vonásokban az alábbiak voltak: első fokon határozott a telepedés és az ennek alapján kérelmezett községi kötelekbe való felvétel és abból való elbocsátás kérdésében, gondoskodott a tankötelesek összeírásáról és az ehhez szükséges statisztikai adatok összeállításáról, gyakorolta a községi menedékházak igazgatását és felügyeletét, illetve ellátta általában a kisdedóvás érdekében szükséges városi teendőket és a törvényhatóság területén lévő egyesületek felett a felügyeletet. Eljárt még a kézizálogkölcson üzletek törvényes forgalma szabályozása érdekében, így például az árverések eredményéről szóló kimutatásoknak a kereskedelemügyi miniszterhez való felküldésében, valamint mindazon elsőfokú ügyekben, melyek a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló jogszabályok szerint hatósági intézkedést igényeltek (kivéve a kihágási ügyeket). A közegészségi ügyekben és kórházak fenntartása tekintetében felügyeletet gyakorolt, valamint kötelező rendelkezéseket bocsáthatott ki, de gondoskodott az állategészségügyi jelentések felterjesztéséről is. A színi előadások tartására a színügyi bizottság meghallgatásával adott ki engedélyt; végrehajtotta azon intézkedéseket, melyek az újoncszállításra, a katonák elszállásolására s az előfogatok kiállítására vonatkoztak a véderőtörvények értelmében. Megválasztotta az adóösszeíró bizottság tagjait, műszakilag felügyelt a városi középítkezések foganatosítására és a város középületeire, a magánépítkezésekre vonatkozóan engedélyeket bocsáthatott ki szükség esetében a városi építkezési szakbizottság meghallgatása után. Hatósági bizonyítványokat állított ki, részben kezelte a szegényügyet, intézkedett a népszámlálási munkálatok megejtése és a népesedési statisztikai adatok gyűjtése, valamint a város területén levő mindazon utak karbantartása iránt, melyek nem estek a közutakról szóló törvény alá, továbbá megállapította az ügyrendet az alárendelt hivatalok számára az illető hivatalfőnök javaslata alapján. Másodfokú hatóságként döntött némely közigazgatási vitás ügyekben: a cseléd- és iparügyekben, a kórházi gyógyköltségek kérdéseiben, a kihágások felett, valamint az állategészségügyi kártalanítási és a toloncügyekben.⁵⁷

Tanácsulésen döntöttek, illetve végezték el a más hatóságnak fenn nem tartott, érdemi intézkedést igénylő köz- és magánügyeket, a törvényhatóság vagyonának és gazdaságának kezelését, ellenőrzését illető kérdéseket, a közgyűlés elé terjesztendő ügydarabok előkészítését, a kormány által a tanács hatáskörébe utalt véleménynyilvánítást, továbbá a fellebbezett (másodfokú) közigazgatási ügyeket, az elvi megállapodást igénylő kérdéseket, valamint az ülésen kívül elintézhető mindazon ügyeket, amelyekben az előadó és a polgármester között véleménykülönbség forgott fenn.⁵⁸ Tanácsulésen kívül vitték ugyanakkor az érdemleges határozatot nem igénylő folyó- vagy közbeeső és a kisebb jelentőségű ügydarabokat, amelyek a tanács nevében, de az előadó tanács tag és a polgármester vagy helyettese által egyetértően, együttes felelősség mellett voltak intézendők.⁵⁹

Az érdemi határozatok előkészítése ügyosztályi rendszerben folyt. A munka arányos és szakszerű felosztása érdekében az igazgatási tárgyakat a rokonságaik szerint

több, általában nyolc-tíz ügyosztályba sorolták, melyek – különböző elnevezések alatt – rendszerint a következők voltak: háztartási és gazdasági, pénzügyi és javadalmi, műszaki és építkezési, jogügyi, elnöki, közművelődési, közegészségügyi, katonai és közjótékonyági, adóügyi, valamint általános közigazgatási ügyosztály. A tanács mellé rendelt bürokráciák többnyire a jegyzői, a tiszti ügyészi és a közegészségügyi hivatal voltak.⁶⁰ Az árvaszék viszont a tanácstól független önkormányzati orgánumként működött.⁶¹

III. A népi demokratikus korszak jogforrásai (1949–1989/90)

1. A helyi tanácsok a demokratikus centralizmus rendszerében

Az alkotmány elfogadása utáni évben létrejött első magyar tanácstörvény, az 1950. évi I. törvény mindenben tükrözte kora – a proletárdiktatúrának nevezett évtized – ideológiai, állam- és közigazgatás-elméleti sajátosságait. A törvény egyébként szűkszavú volt: egy preambulumba, hét fejezetre és ezen belül 66 §-ra tagolódott. Kiindulópontja szerint célja a „felszabadult népnek”, az ipari munkásság, a dolgozó parasztság és a megbízható értelmiség legjobbjainak beemelése volt az egységes államhatalom gyakorlásába, látszólag választott küldöttek útján. Tartalmazta a szovjet tanácsoktól átvett, már 1919-ben ismert közjogi intézményt, a részben kötött mandátumot is, amivel a tanácsstagok és a végrehajtó bizottságok visszahívását tette elvben lehetővé.⁶²

A népi demokratikus államkoncepció a demokratikus centralizmusnak nevezett elven alapult, ami összefüggött azzal a közjogi tézissel, miszerint a szocialista államokban

hatalmi ágak nem, csupán államfunkciók s azokat ellátó szervek léteztek.⁶³

Az új típusú államszervezetbe hierarchikus rendben illeszkedtek a helyi tanácsok: 1971-ig három szinten, egymással alá- és fölérendeltségben helyezkedtek el (megye, járás, település), és *de jure* a Magyar Országgyűlésnek, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, illetve 1954-ig a minisztertanácsnak, azután 1971-ig a szakminisztériumoknak, majd vegyesen a kormánynak és a minisztériumoknak voltak alárendelve. A járási tanácsok a mezőgazdaság újabb átszervezése után, 1971-ben megszűntek, csak szakhivatalok maradtak belőlük, 1984-ben azok is befejezték működésüket. A szóban forgó jogszabály 27. §-ának pontjai a helyi tanácsok hatáskörét tekintve rögzítették a törvények és „felsőbb rendeletek” végrehajtását, az alárendelt államhatalmi és államigazgatási szervek irányítását és ellenőrzését, a népi demokratikus állami rend és a közvagyon védelmét, a „dolgozók” jogainak oltalmazását, az alsóbb fokozatú tanácsok részére kötelező utasítások kiadását, azok rendeleteinek és határozatainak a megsemmisítését vagy megváltoztatását, valamint az alsóbb szintű végrehajtó bizottságok tagjai megválasztásának és visszahívásának jóváhagyását. Gazdaságirányító tevékenységük keretében a helyi gazdasági tervek és a költségvetések elfogadását, azok végrehajtásának ellenőrzését, továbbá a szövetkezetek támogatását, az első években pedig a terménybegyűjtés irányítását várták el tőlük.⁶⁴

A közigazgatás-szervezésből kiemelendő a városok addig differenciált jogállásának megváltoztatása: a járással egy igazgatási szintre hozása, néhol a járással alárendelése. Megszüntették a polgári törvényhatósági rendszerben érvényesülő speciális státuszokat: 1954-ig még egy Szeged vagy Debrecen méretű nagyvárosnak is be kellett tagozódnia a megyei települési hálózatba. Egyedüli kivételt Budapest képezett; a főváros kiemelt jellegét sen-

A debreceni Városháza az 1970-es években⁶⁵

ki sem vitathatta, de önálló törvényt – mint korábban – nem alkottak róla. Az „egy község – egy tanács” elv alapján az összes településen helyi tanácsot kellett alakítani, kivéve az 500 léleknél kevesebbet számlálókat, melyek közös községi tanácsot alakíthattak.⁶⁶

Az első tanács törvény bevezette a testületi jellegű végrehajtó bizottságok intézményét is. Ez az egykori törvényhatósági jogú városokban valójában nem volt szokatlan, hiszen egyszemélyi jellegűvé csak 1929-ben vált a végrehajtó szervük, amikor a polgármester lépett a kollegiális városi tanács helyébe. Ezt azzal is magyarázták, ami tulajdonképpen igaz volt, hogy a korábbi struktúrában az egyes szinteken egymástól független, párhuzamos orgánusok nagy számban működtek, ez pedig kaotikussá és bürokratikussá tette a közigazgatást. Ezek megszüntetésével a helyi igazgatás fokozottabb egységét és politikai irányíthatóságát akarták elérni. Például a már említett árvaszékek egyszerűen megszűntek, hatáskörüket részben a végrehajtó bizottságok vették át, részben pedig a bíróságok. Az egykor önálló szakhivatalok, mint a törvényhatósági mérnöki, a városgazdálkodási vagy az adóügyi hivatal is beolvadtak a végrehajtó bizottságokba, azok belső osztályaiba.⁶⁷ A volt vertikális hatalommegosztás egységesítését szolgálta a közszéfera uniformizálása is: nem ismerték el a korábbi különbséget az önkormányzati és az állami alkalmazottak között.⁶⁸

Az első évek tapasztalatait figyelembe véve, illetve tekintettel a desztalinizációra (az MDP III. kongresszusának irányelveire), az országgyűlés új tanács törvényt alkotott (1954. évi X. törvény), egyúttal a tanácsok tagjainak választására vonatkozó szabályokat is törvényi keretek közé emelte. A második tanács törvény a korábbinál élesebb hatáskört elválasztó vonalat rajzolt a két főszerv közé, kiemelve a tanács mint testület elsődlegességét, elhagyta továbbá azt a felhatalmazást, amellyel a végrehajtó bizottság a tanácsot a két ülése közötti időben általában helyettesíthette, így is hangsúlyozva a végrehajtó bizottság és a tanács plenáris jogköreinek és ama közjogi jellegének különbözőségét, miszerint az előbbi államigazgatási, az utóbbi viszont államhatalmi szerv volt.⁶⁹ Közben a városok tanácsai a járási tanácsokkal emelkedtek egy szintre, míg gazdasági és urbanizációs szempontokból némely városokat megyei jogúvá nyilvánítva közvetlenül az Elnöki Tanácsnak rendelték alá, kivéve őket – Pécsét, Szegedet, Debrecent és Miskolcot – a megyei tanácsok joghatósága alól.⁷⁰

Az új gazdasági mechanizmus kedvező hatásai az 1972. évi alkotmányreform előtt arra ösztönözték a pártvezetőséget, hogy az országgyűléssel egy újabb tanács törvényt fogadtasson el (1971. évi I. törvény). Ezt az MSZMP X. kongresszusának azon elhatározása kísérte, miszerint növekedjen a helyi tanácsok önállósága, a tevékenységük szakszerűsége, és ezzel egyidejűleg váljon hatékonyabbá a központi irányításuk is, eltérve attól a korábban megkérdőjelezhetetlen politikai felfogástól, mely szerint helyi érdek létezhetett ugyan, ám az önálló döntési jog csak a központi irányítást illette meg. Mindazonáltal az önkormányzatiság felértékelődése mellett megmaradt az államigazgatási jelleg hangsúlyozása is, amely kiegészült azzal, hogy a hivatali munka szakszerűségének emelését, a köztisztvisel-

ők személyes felelősségének fokozását és a bürokrácia megszüntetését jelölték ki irányadó célul.⁷¹ A korábbiaktól eltérő módon jelentős hangsúlyt fektettek a településfejlesztésre és a fiskális politikára: az új gazdaságirányítás lehetőséget teremtett az ehhez szükséges pénzeszközök biztosítására, a forrásokkal való szabadabb gazdálkodásra. A tanács típusok differenciált fejlődésének felismerését jelentette az anyagi eszközök új elosztása is: a beruházásokon túl a szolgáltatásokra, a kereskedelmi ellátásra, a művelődési és az egészségügyi feladatokra szándékoztak több előirányzatot biztosítani. Megszüntették viszont a megyei jogú városi státuszokat, már csak megyei városnak minősítve őket, ami nem csupán kifejezésbeli változás volt: immár nem biztosították a vidéki nagyvárosok számára a megyéktől való relatív függetlenülést lehetőségét.⁷²

A harmadik tanács törvény nagyobb módosítására 1983-ban került sor az akkori alkotmány módosítás, az 1983. évi II. törvény és az 1983. évi 26. törvényerejű rendelet keretében, amit az 1985. évi IV. törvény követett. Ezek értelmében megszűnt a járási közigazgatási szint, amely 1971 után már képviselői jelleg nélkül működött. A tanács tagok választása azonban e periódusban is mindig esetről esetre alkotott vagy módosított törvények alapján történt, vagyis nem létezett tartósan állandó választójogi jogszabály.⁷³ Végül a közjogi és politikai átalakulás folyamában az 1990. évi XXXIV. törvény a meglévő helyi tanácsokat az első demokratikus önkormányzati választásokig fenn tartotta; a sors érdekes fordulata, hogy nem sokkal előtte, 1989-re elkészült a negyedik tanács törvény tervezete is.

Mindazonáltal hangsúlyozni szükséges, hogy a „létező szocializmus” korában a helyi (megyei, fővárosi, városi/községi) önkormányzás demokratikus deficitjének fő okát mégsem a jogi szabályozásban kell keresnünk elsődlegesen, hanem az analóg párt szervezet (MDP, MSZMP) állandó jelenlétében, ami törvényen kívüli mechanizmusokkal nehezíthette vagy akadályozhatta a közjog által hol tágabban, hol szűkebben biztosított döntési szabadságot. A korlátozás egyes esetekben tette is megvalósult, másokban nem.

A szovjet mintájú tanácsok tevékenységének közjogi kereteit röviden értékelve, úgy vélem, egyetérthetünk Antal Tamásnak a realitás talaján álló, politikasemleges véleményével, miszerint alapvetően nem helytelen szervezési nézőpontból indultak ki azok, akik a XX. század elején az e típusú államigazgatást elképzelték; de feltétlenül igaz ugyanakkor, hogy nem tervezték azt demokratikusra. Ezt az állítást erősíti az is, hogy az önkormányzati jellegre történő át- vagy visszatérés ellenére számos intézményi megoldásunk máig hasonló, mint a tanácsok idején volt.⁷⁴ Bizonyítja ezt maga az 1990. évi LXV. törvény, amelynek szerkezete pontosan követi a harmadik tanács törvényét, a két (különböző állapot szerinti) normaszöveget olvasva pedig kifejezetten sok analógiát, de legalábbis nagyban hasonló szabályozásokat találunk. Elgondolkodtató különbség van azonban a súlypontokban: a tanácskorszak utolsó két évtizedében szerencsésen törekedtek az „egy település – egy tanács” elvének feladására, míg az említett önkormányzati törvény 1990-ben rátért az „egy település – egy önkormányzat” ma már vitatott szervezőelvre.

2. A megyei (jogú) városi tanács testülete és végrehajtó bizottsága

A népi demokratikus korszakban a normatívan széles hatáskörrel rendelkező tanácsok a jogköreiket – a nem normatív természetű pártirányítást ezúttal figyelmen kívül hagyva is – bonyolultabb rendszerben gyakorolták, mint az elődeik, mivel a hatáskör-átruházás tágan értelmezett lehetősége miatt a tanács testület (a plénum) a jogszabályokban meghatározott jogait gyakran a végrehajtó bizottság testületére, az utóbbi a saját hatásköreit a végrehajtó bizottság hivatalára vagy a tisztségviselőire, illetve a szakigazgatási szervekre delegálhatta. Másfelől a települési – különösen a városi – és 1971-ig a járási tanácsok számos gazdaságirányító és -szervező funkciót láttak el, ami ebben a direkt formában sem korábban, sem később nem volt jellemző az önkormányzati-önigazgatási hatalmi szerveinkre.

A demokratikus centralizmus miatt ugyanakkor a tanács testületek és hivatalok hatáskör-elosztási szabályait rendszerint nem helyben, hanem minisztertanács (tanács) hivatali) vagy szakminiszteri szinten döntötték el. A feladatokat és hatásköröket maguk a tanácstörvények s a végrehajtási rendeleteik, valamint egyéb jogszabályok – különösen törvényerejű és kormányrendeletek⁷⁵ – tartalmazzák. Az átláthatóság érdekében a hatásköri jegyzéke-

ket időről időre közzé is tették, például az 5/1974. (T.K. VIII. 29.) MT TH számú terjedelmes utasítás tartalmazta.⁷⁶ Mindennek következtében a tanácsok egységesített szervezeti és működési szabályzatai önmaguk nem részletezték e hatásköröket, hanem e vonatkozásban inkább csak az azok átruházásáról, továbbá az állandó bizottságok és a szakigazgatási szervek konkrét feladatairól szóltak.

A hatáskörök fejlődését vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az első két tanácstörvény csak szűkszavúan, teljesen generálklauzulákkal fogalmazta meg az odatartozó felsorolásokat, amelyekből azonban egyértelmű: a hagyományos önkormányzati funkciókon túl a helyi tanácsoknak gazdasági és tömegmozgalmi feladatokat is el kellett látniuk, mert a tervutasítás célkitűzései csak a legkisebb egységeig terjedő ellenőrzéssel voltak teljesíthetők. Az immanens ökonómiai folyamatok helyett így az állami utasítások határozták meg a termelés rendszerét, ami megnyilvánult a társadalmi szerveződésekben: a tanácskozási központokban, a munkahelyi politikai szervekben, a lakó- és utcabizottságokban, a tanácstagok beszámolóiban és a társadalmi munkának nevezett tömeges akciókban egyaránt.⁷⁸ A hatáskörök szabatos meghatározása a harmadik tanácstörvényben valósult meg: a tanácsok általános és szintenként sajátos feladat- és hatásköreinek részletes felsorolásával már nemcsak generális klauzulákat vagy

A Városháza Szegeden a Széchenyi téren⁷⁷

államcélakat tartalmazott, hanem a 9–20. §-ai konkrétabb kompetenciákat neveztek meg.

Az 1971. évi tanács törvény nyomán összeállított új szervezeti és működési szabályzatok szerint a megyei városi tanácsok plenumának kizárólagos hatáskörébe tartoztak a következők: az országos jelentőségű kérdésekben való állásfoglalás, a helyi tanács szervezetének létrehozása és irányítása, a fejlesztési programok, a tervek, a középtávú pénzügyi terv és a költségvetés meghatározása, a város általános rendezési tervének elfogadása és végrehajtása, a tanácsrendeletek megalkotása, a tanács hatáskörébe tartozó választások és kinevezések foganatosítása, a bíróságok népi ülnökeinek megválasztása, továbbá egyes hatósági jogkörbe tartozó ügyek, mely utóbbiakat itt nem részletezték. E tanács törvény az új, önkormányzati célkitűzéseket szolgálva a városi tanácsokhoz utalta még a terület- és településfejlesztési feladatokat, a megfelelő lakás-, kommunális és kereskedelmi ellátás biztosítását, ellenőrzését, úgyszintén a tanácsnak alárendelt ellátó intézmények létrehozatalát (ideértve a költségvetési üzemeket is).

Jelentős előrelépés volt a saját anyagi eszközökkel történő önálló gazdálkodás legalább elvi lehetőségének és felelőségének kimondása: a tanács a költségvetés keretei között – az országos népgazdasági tervekhez igazodva – meghatározta a középtávú fejlesztési terveket és azok költség-előirányzatait, valamint figyelemmel kísérte a teljesítésüket;⁷⁹ intézkedett a költségvetési hiányok kezeléséről és a többletek felhasználásáról, döntött a hitelek felvételéről, továbbá az adók és az adó jellegű kötelezettségek kivetéséről és beszedéséről, az egyetértése volt szükséges az általa felügyelt (irányított) intézmények jogállásának megváltoztatásához is.

Az intézményalapítási jogosultság kibővült a nagyobb települések vonzáskörzetének ellátását biztosító intézmények szervezésével: a megyei város tanácsa létrehozhatott középfokú oktatási és beteg-, valamint szociális ellátást végző intézeteket. A saját szerveket érintő jogosítványok közé tartozott a végrehajtó bizottság szakigazgatási szervezetének meghatározása s a vezetők kinevezése, a hatósági vagy intézményi társulás és együttműködés elhatározása, valamint a kerületi hivatalok elnökeinek kinevezése és a város jelképeinek elfogadása. Új volt még a terület-szervezési feladatok vázlatos meghatározása is, különösen a helynevek használata, a közel fekvő községekkel városkönyéki községi tanácsok létrehozása, a várossá vagy megyei várossá nyilvánítás feltételei fennálltának megállapítása.⁸⁰ Lényeges hatáskörként bővült a helyi jogalkotás, a növekvő számú tanács rendelet és határozatok elfogadása. A jogalkotási programokban számos szignifikáns társadalmi viszony (például a lakásgazdálkodás, a közterület-fenntartás, a piactartás) szabályozása visszatérő tárgykör volt. A szegedi tanácsok például fennállásuk negyven éve alatt 154 rendeletet alkottak.⁸¹

Ugyanebben az időszakban a tanács mint képviselői és államigazgatási szerv a következő hatásköréi gyakorlását a végrehajtó bizottságra ruházhatta át: döntés a tanács pénzeszközök átcsoportosításáról, a költségvetési előirányzatok módosításáról, a pótelőirányzatok engedélyezéséről és az egyes előirányzatok zárolásáról, a pénz-

maradványok és a tartalékok felhasználásáról, valamint a nem tanács szervek részére a tanács anyagi eszközei terhére nyújtandó támogatásokról. Döntés a tanács hatáskörébe utalt adók mértékének és az adó jellegű kötelezettségek (ideértve az út- és közműfejlesztési hozzájárulást) megállapításáról, valamint az állami telkek használati és igénybevételi díjának mérsékléséről vagy elengedéséről, illetve a hitelfelvételről. Idetartozott még a tanács vállalatok és intézmények létrehozása, továbbá a tanács és a nem tanács szervek fejlesztési tevékenységének összehangolása. A tanács a nem említett egyéb ügyekben – ha azt jogszabály lehetővé tette – szintén jogosult volt a hatáskörét átruházni.⁸²

A korábbiakhoz hasonlóan a tanácsrendszer idején is működtek a plenumnak alárendelt szakbizottságok, melyek felállításában 1971 után már viszonylagos intézményszervezési szabadság érvényesült. Különböző néven általában a következőket figyelhetjük meg: ügyrendi bizottság, számvizsgáló bizottság, pénzügyi bizottság, városfejlesztési és műszaki bizottság, termelési és szolgáltatásügyi bizottság, kereskedelmi és idegenforgalmi bizottság, művelődésügyi és ifjúságpolitikai bizottság, egészségügyi bizottság, valamint jogi és igazgatási bizottság.⁸³ Már a második tanács törvény is nagy hangsúlyt helyezett az állandó bizottságok jellegének és tevékenységének körülírására egyértelműsítve, hogy államhatalmi orgánumokról volt szó, amelyek a tömegkapcsolatok szempontjából is funkciókkal bírtak.

A többször említett végrehajtó bizottság – mely a vb. tanácselnökből és a helyettesiből, a vb. tanács titkárból és a tanács plénuma által választott tagokból létesült testület volt – kettős függésben állt: utasíthatta részint az azt életre hívó tanács, részint pedig a felettes tanács végrehajtó bizottsága s ezen keresztül akár a minisztertanács. Kollegiális szervként működött, tényleges tevékenységét azonban a szakigazgatási szervei végezték el vagy készítették elő a szokott ügyosztályi jelleggel, amelyek nagyobb városokban például a következők voltak: az egészségügyi és szociális osztály, az építési és közlekedési osztály, az ifjúsági és sportosztály, az igazgatási osztály, a kereskedelmi és termelési osztály, a művelődésügyi osztály, a pénzügyi osztály, a terv- és munkaügyi osztály, valamint a titkárság (szervezési és jogi osztály, személyzeti és továbbképzési osztály), a lakás- és helyiséggazdálkodási osztály (hivatal), illetve a főépítész hivatala.⁸⁴ Ezek funkcióit – a minisztertanács határozatokra és miniszteri utasításokra figyelemmel – a települési tanácsok saját szervezeti és működési szabályzatai részletezték, de az új szakigazgatási szerv létesítése, a működők megszüntetése s a feladataik átcsoportosítása előtt ki kellett kérni a megyei tanács végrehajtó bizottságának véleményét (engedélyét).

A végrehajtó bizottságnak és az apparátusának a szakigazgatási tevékenysége kiterjedt a helyi területrendezésre, a beruházási programok végrehajtására, a városüzemeltetésre, valamint a kommunális szolgáltatások, a kulturális és szociális ágazati tevékenységek szervezésére, továbbá a kereskedelem, az árúellátás, az élelmiszer- és mezőgazdasági javak s a helyi közlekedési infrastruktúra biztosítására. A lakosság részére az államigazgatási ha-

tósági szolgáltatásokat szintén elérhetővé kellett tennie, gondoskodnia volt szükséges a lakható tanácsi ingatlanok elosztásáról, ami a nagyobb településeken végül egy egész szakigazgatási ágat generált,⁸⁵ akárcsak az idegenforgalmi és sportprogramokról.⁸⁶

A korszak utolsó nagyobb területi közigazgatási reformja (1983) után a megyei városi tanácsok szervezetében az elsőfokú hatósági ügyek intézésére és egyéb feladatok ellátására megyei városi vagy vb. hivatalt hoztak létre. A struktúrában szintén a végrehajtó bizottság alá tartozott, tulajdonképpen a kerületi hivatalok utódaiként az elsőfokú szakigazgatási szervek helyi szintű integrációját valósította meg. Az utóbbiak irányítására és a működésük rendjére vonatkozó normatív szabályok, ha jogszabály másként nem rendelkezett, irányadók voltak e hivatalra és az elnökére is.⁸⁷

IV. Összegzés

A polgári kori városigazgatás fejlődésének tanulságait Kajtár István ekként foglalta össze: „az 1848-as törvényhozás keretjellegű szabályozást teremtett, és a megalkotását követő évtizedekben erősen ki volt téve a nagypolitika irányváltásainak. Annak ellenére, hogy az alkotmányossághoz való visszatérés során az 1848-as értékek között a XXIII. tc.-re is mindig hivatkoztak, a dualista városi jog fejlődése mégis más pályákra állt át 1870/72-ben, illetve 1886-ban: három kategóriára osztott városjoggal, korlátozott társadalmi-közjogi fundáltsággal, erős kormányfelügyelettel, de hangsúlyozott municipális-kommunális önállósággal: adminisztrációval, vagyonnal, saját jogalkotással és önálló jelképekkel.”⁸⁸ Ez a jogi normakincs élt tovább a két világháború között még feszesebb kormányzati gyámok mellett, amit – az ebben a formájában bonapartista, francia szemléletű – főispáni intézmény, továbbá a közigazgatási bizottság és az osztrák-poroszmintájú virilizmus fémjelzett leginkább.

A szovjet típusú tanácsok átvételével egy valóban új fejezet kezdődött a magyar helyi igazgatás történetében. Ennek lényege Csizmadia Andor óvatos szavaival

abban állt, hogy „a vármegyei dzsentri, a megyei és városi virilisek közgyűlési termében kitérte a kaput a széles néprétegek képviselői előtt. E rendszer nemcsak szervezetében, hanem működésében is új utakat talált. A szervezet tisztviselői és más dolgozói a népből kerültek ki, a működés pedig közel került a néphez, melynek ellenőrzését jogszabályok biztosítják. Ha voltak is az új utakon zökkenők, maguk az utak előrevetettek.”⁸⁹ A kor tételes jogászai és ideológusai szerint e tanácsok az államigazgatás-szervezés legmagasabb szintjét valósították meg az államhatalom egységessége és – a mind politikailag, mind jogilag korlátozott, ezáltal *de facto* inkább csak egyféle öngazgatássá tett – önkormányzatiság ötvözésével (ezzé lett a tényleges demokratikus centralizmus). Ugyanakkor a népi demokrácia tudásainak elégedett, „hivatalos” álláspontjával szemben az 1990. évi XLV. törvény, a fordulat utáni első önkormányzati törvényünk indokolása minderről gyökeresen eltérő álláspontot fogalmazott meg: „1949-ben történelmi útvesztés volt, hogy hazánkban fel kellett számolni az évszázados tapasztalatokkal rendelkező önkormányzati típusú helyi szerveződésekkel. A szovjet típusú államszervezet megoldásaihoz hasonló magyar tanácsrendszer a túlközpontosított, valamint adminisztratív módszereket előnyben részesítő társadalom- és gazdaságszervezés helyi kiszolgálója volt. A túlzott centralizáció kevés teret adott a helyi önállóságnak. A helyi cselekvések irányítói ténylegesen nem a választott testületek, hanem a tanácsi vezetők voltak, akiket felsőbb állami szervek kézi vezérrelssel kívántak mozgatni, és akik egyben alá voltak rendelve a szintén felülről vezérelt monolitikus állampárt helyi szervezetének is.”⁹⁰

Egy bizonyos: az áttekintett százötven évben az 1867 és 1872 között fennálló, 1848-as alapokon nyugvó „tiszta népképviselet” korában volt a legtágabb a városi önkormányzati autonómia, ami azt követően konzekvensen egyre szűkült, míg csaknem eltűnt az 1950. és az 1954. évi tanács törvények idején. Azután ismét erősödött, míg nem 1990-ben újra kiteljesedett. Kérdés azonban, hogy ez utóbbi jogi és politikai kiteljesedésnek a nem elméleti, hanem funkcionális mérlege történelmi távlatból is ilyen pozitív megítélésű lesz-e...?

BIERNACKI, KAROL

Rechtsquellen zur ungarischen Selbstverwaltung: Überblick zur Städtegeschichte zwischen 1867–1990 (Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz gibt der Autor einen kurzen Überblick zum Kapitel der Geschichte ungarischer Selbstverwaltungseinrichtungen neuerer Zeit, mit dem Ziel die wichtigsten Rechtsquellen und Kompetenzen vorzustellen.

Vor 1990 unterscheidet er zwei große Perioden, die der bürgerlichen und die der sozialistischen Periode, deren wichtigste Merkmale er bemüht ist in den Mittelpunkt der Abhandlung zu stellen. Am Beispiel der aus inhaltlichen Gesichtspunkten auf territoriale Basis entstandenen, aber zum Teil unterschiedlichen Selbstverwaltungsformen mit jederzeit selbstständiger Behörden der städtischen Selbst-

verwaltung, stellt er das öffentliche Recht und dem funktionalen Rahmen dar.

Während der Bearbeitung dieses Themas, unter Bezug auf die schon publizierten Quellen und Veröffentlichungen, hat sich der Autor zum Ziel gesetzt, ein Bild über die veröffentlichten oder in Archiven auffindbaren Regelungen und Selbstverwaltungsverordnungen zu geben, die nicht nur für eine Stadt anwendbar, sondern auf mehrere Städte ausgeweitet waren. Das Ziel des Autors war einen Überblick über die verschiedenen Varianten der Selbstverwaltungsautonomie oder deren Begrenztheit in den vergangenen 150 Jahren zu verschaffen.

- * E tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001. azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” kiemelt projekt keretében, *A magyar önkormányzatok döntéshozatali mechanizmusának jogtörténeti, jogszociológiai és összehasonlító jogi vizsgálata* című kutatási programban valósult meg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem támogatásával.
- ¹ Csizmadia Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár, 1941, Győr-egyházmegyei Alap Könyvnyomdája; Csizmadia Andor: *Tizedesek és fertálymesterek szerepe a dunántúli városokban. Dunántúli Szemle*, 1942. 1. sz. 4–22. p.; Csizmadia Andor: *A község*. Budapest, 1947, Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet; Csizmadia Andor: *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944–1949)*. Budapest, 1968, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó (Csizmadia 1968a); Csizmadia Andor: A „közigazgatási bizottság” a polgári állam szervezetében. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok II*. Budapest, 1968. 117–138. p. (Csizmadia 1968b); Csizmadia Andor: *Községi (városi) önkormányzatokról. Állam és Igazgatás*, 1968. 3. sz. 236–254. p.; Csizmadia Andor: *A közigazgatási képzés Magyarországon 1918 előtt. Állam és Igazgatás*, 1971. 7. sz. 610–616. p.; Csizmadia Andor: *A közigazgatási képzés Magyarországon, 1920–1971. Állam és Igazgatás*, 1971. 8. sz. 708–720. p.; Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.
 - ² Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.
 - ³ Ruszoly József: *A szegedi népképviselői közgyűlés, 1848–1871*. Szeged, 1984, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó; Ruszoly József: *Alkotmánytörténeti tanulmányok 3. Önkormányzat és hagyomány*. Szeged, 1993, JATEPress; Ruszoly József: *A Város és polgára. Válogatott írások Szegedről*. Szeged, 1999, Somogyi Könyvtár; Ruszoly József: *Közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet Szegeden, 1849–1918*. In Ruszoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet, 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Szeged, 2002, Püski Kiadó, 132–187. p.; Ruszoly József: *Szeged szabad királyi város törvényhatósága, 1872–1944*. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXV*. Szeged, 2004, Csongrád Megyei Levéltár; Ruszoly József: *Nemzeti bizottságok és önkormányzatok. Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyesülőre egyesített vármegyék intézménytörténetéhez (1944. szeptember – 1945. május)*. In Ruszoly József: „és így is a mi korunk”. *Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez*. Szeged, 2006, Püski Kiadó, 32–97. p.; Ruszoly József: *Bagamér múltjából. Válogatott közlemények*. Bagamér, 2006, Bagaméri Kör; Ruszoly József: *Község és közönség. Bagamér nagyközség képviselő-testülete a Horthy-korszakban*. Szeged, 2016
 - ⁴ Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából*. Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Ismerteti Máthé Gábor. *Levéltári Szemle*, 1974. 1. sz. 83–85. p.
 - ⁵ Hencz Aurél: *Territorrendszeri törekvések Magyarországon az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
 - ⁶ Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, 2015, Pólay Elemér Alapítvány, 165–166. p.
 - ⁷ Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó; Kajtár István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország*. Pécs, 2003, Dialóg Campus, 110–117. p.; Kajtár István: *Az 1848: XXIII. tc. a szabad királyi városokról és a modern városi önkormányzat kialakulása Magyarországon. Debreceni Szemle*, 1998. 3. sz. 440–445. p.
 - ⁸ Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok törvények*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó; Stipta István: *Die vertikale Gewaltentrennung. (Verfassungs- und rechtsgeschichtliche Studien)*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó.
 - ⁹ Csizmadia Andor – Máthé Gábor – Nagy Endre: *Magyar közigazgatás-történet*. Budapest, 1982, 2000, 2002, 2004, Államigazgatási Főiskola; Kovács Kálmán – Máthé Gábor – Hemádi László Mihály: *A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája, 1827–1944*. Budapest, 1983, Statisztikai Kiadó Vállalat; Gergely András – Máthé Gábor (eds.): *The Hungarian State. Thousand Years in Europe*. Budapest, 2000, Korona Kiadó.
 - ¹⁰ Schweitzer Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja. A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között*. Budapest, 2010, L'Harmattan Kiadó.
 - ¹¹ Varsányi Attila: *A hódmezővásárhelyi főispánság története (1873–1950)*. In Rotár Krisztina (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XL*. Szeged, 2013, MNL Csongrád Megyei Levéltára.
 - ¹² Varga Norbert: *A köztörvényhatósági törvény (1870: XLII. tc.) bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–1872)*. PhD doktori értekezés, Debrecen, 2007; Varga Norbert: *A polgári közigazgatás kiépítése felé tett lépések a dualizmus időszakában*. In Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXXI. 2006–2009*. Debrecen, 2009, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 227–250. p.
 - ¹³ Horváth Attila: *Fejezetek a szovjet típusú szocializmus magyarországi alkotmánytörténetéből*. Budapest, 1992, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar; Horváth Attila: *A szovjet típusú diktatúra államigazgatási joga*. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Jur. et Pol. Szeged. LXXIII. Szeged, 2010, SZTE Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 359–374. p.
 - ¹⁴ Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945–1990*. Szeged, 2010, Somogyi-könyvtár; Blazovich László (szerk.): *Csongrád megye tanácsainak tisztségviselői (1950–1990)*. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXVI*. Szeged, 2007, Csongrád Megyei Levéltár; Blazovich László: *Szeged rövid története*. In *Dél-Alföldi századok 21*. Szeged, 2005, Csongrád Megyei Levéltár.
 - ¹⁵ Szilágyi György: *Ahogy a torony alatt láttam és megéltem... Szemelvények Szeged XX. századi közigazgatás-történetéből*. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXIII*. Szeged, 2003, Csongrád Megyei Levéltár – Bába Kiadó; Szilágyi György: *Tápé, a szegedi városrész*. Szeged, 2008, Bába Kiadó.
 - ¹⁶ Antal Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. intézményei Debrecenben (1848–1872)*. Szeged, 2011, Pólay Elemér Alapítvány; Antal Tamás: *Hódmezővásárhely törvényhatósága (1919–1944). Fejezetek a magyar városigazgatás történetéből. Dél-Alföldi évszázadok 27.*, Szeged, 2010, Csongrád Megyei Levéltár; Antal Tamás: *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szervezeti és működési alapvetések. Dél-Alföldi évszázadok 26.*, Szeged, 2009, Csongrád Megyei Levéltár; Antal Tamás: *A Hundred Years of Public Law in Hungary (1890–1990): Studies on the Modern Hungarian Constitution and Legal History*. Újvidék, 2012, Agape Doo Kiadó, 77–164. p.
 - ¹⁷ Antal 2011, 13–94. p.
 - ¹⁸ Lásd a következő törvényeket: 1848. évi XVI. tc. a megyei hatóság ideiglenes gyakorlásáról; 1848. évi XVII. tc. a megyei tisztválasztásokról; 1848. évi XXIII. tc. a szabad királyi városokról; 1848. évi XXIV. tc. a községi választásokra nézve; 1848. évi XXV. tc. a Jász-Kun kerületekről; 1848. évi XXVI. tc. a Hajdúkerületekről; 1848. évi XXVII. tc. Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületekről.
 - ¹⁹ Ruszoly 2002, 132–143. p.
 - ²⁰ Sarlós 1976, 20–22. p.; Stipta 1995, 155–156. p.
 - ²¹ Csizmadia 1976, 225–226. p.; Sarlós 1976, 170–172. p.
 - ²² Stipta 1995, 143–172. p.

- ²³ E törvények: 1872. évi XXXVI. tc., 1893. évi XXXIII. tc., 1920. évi VIII. tc., 1920. évi IX. tc., 1930. évi XVIII. tc., 1934. évi XII. tc., 1937. évi III. tc.
- ²⁴ Varsányi 2013, 5–15. p; Varga 2009, 37–42. p; Varga Norbert: A főispáni tisztség bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban a köztörvény-hatósági törvény alapján. In Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó, 606–623. p; Stipta István: A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870, 1886). In Máthé Gábor – Zlinszky János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, 1995, Unió, 299–312. p.
- ²⁵ Meznerics Iván – Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei, 1867–1937*. Budapest, 1937, Királyi Magyar Tudomány-egyetem (Pest) – Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet.
- ²⁶ Antal Tamás: A szabad királyi városokról szóló javaslatok az utolsó rendi országgyűlésen és az 1848: XXIII. tc. keletkezése. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Jur. et Pol. Szeged. LXXV. Szeged, 2013, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Tudományos Bizottsága, 21–40. p.
- ²⁷ Antal 2010, 56–65. p; Antal Tamás: A vásárhelyi Kun Béla az 1929. évi törvényhatósági reformokról, különös tekintettel a virilizmusra. In Kovács István – Resztóczy Zoltán (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2013–2014*. Hódmezővásárhely, 2014, 103–117. p.
- ²⁸ Csizmadia 1976, 227–236. p.
- ²⁹ Csizmadia 1976, 267–272. p; Antal 2010, 31–32. p.
- ³⁰ Csizmadia 1976, 377–387. p; Antal 2010, 17–26. p., 28–31. p.
- ³¹ Hajdú Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, 2005, Dialóg Campus, 50. p.
- ³² Martonyi János: *A közigazgatási bíráskodás bevezetése, szervezete és hatékonysága Magyarországon (1867–1949)*. Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. XX. Fasc. 2. Szeged, 1972, 8–10. p.
- ³³ Csizmadia 1968a, 58–142. p., 407–408. p., 421–422. p; Ruszoly 1993, 205–237. p; Ruszoly 2006, 32–76. p.
- ³⁴ Csizmadia 1976, 520–533. p; Ruszoly József: „A népi önkormányzat útján”. Adalékok egy máig időszerei közigazgatástörténeti kérdéshez a „Szeri Szárszó” elé. In Ruszoly József: „és így is a mi korunk”. *Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez*. Szeged, 2006, Püski Kiadó, 267–282. p.
- ³⁵ Ruszoly 1984, 8–10. p; Antal 2011, 209–215. p; Kajtár 1992, 64–65. p; Antal Tamás: A közigazgatás és a bíráskodás újjászervezése Debrecenben 1867-ben. In Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXVIII*. Debrecen, 2001, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 111. p.
- ³⁶ Sarlós 1976, 22. p; Stipta 1995, 129–133. p.
- ³⁷ Ruszoly 1984, 82–85. p., 130–135. p; Ruszoly 1993, 92–93., 98–99. p; Antal 2001, 111–112. p; Antal 2011, 226–227. p; Korompai Balázs – Korompainé Szalacsi Rác Mária – Radics Kálmán – Szabadi István – Gáborjani Szabó Botond (szerk.): *Emlékek és források. Debrecen 1848/49*. Debrecen, 2001, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 71–72. p. (Az itt hivatkozott forrás Ölveti Gábor közlése.)
- ³⁸ Ruszoly 1984, 85–87. p; Ruszoly 1993, 97–98. p; Antal 2001, 114. p; Antal 2011, 229. p.
- ³⁹ Klósz György felvétele, HU–BFL–XV–19–d–1–08–013, <https://gallery.hungaricana.hu> [2018. február 8.]
- ⁴⁰ Ruszoly 1984, 168–192. p; Antal 2001, 114–115. p; Antal 2011, 229. p.
- ⁴¹ Ruszoly 1984, 107–114. p., 119–129. p; Antal 2001, 115–116. p.
- ⁴² Ruszoly 1984, 145–154. p; Antal 2001, 116. p.
- ⁴³ Antal 2001, 116. p; Antal 2011, 231. p.
- ⁴⁴ Ruszoly 1984, 155–168. p; Antal 2011, 241–264. p; Antal Tamás: A polgári haszonvételi jogok szabályozása Debrecenben a népképviselőlet korában (1848–1871). In Bobvos Pál (szerk.): *Reformátor iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2009, Pólay Elemér Alapítvány, 11–28. p.
- ⁴⁵ Antal 2001, 113. p; Antal 2011, 204–206. p., 228. p; Kajtár István: *Pécs szabad királyi város tanácsának működése 1848–49-ben*. Pécs, 1975, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 5–47. p.
- ⁴⁶ Lásd 26., 27. jegyzet, valamint Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői, 1873–1917. In Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest várostörténeti monográfiái XXVII*. Budapest, 1979, Budapesti Történelmi Múzeum, 249–308. p; Varga Norbert: A virilizmus bevezetése és a cégek virilis jogának megjötté- se Szegeden. *Jogtörténelmi Szemle*, 2011. 1. sz. 43–47. p.
- ⁴⁷ Stipta 1995, 163–166. p; Antal 2010, 56. p. Sarlós 1976, 83. p.
- ⁴⁸ Ruszoly 2004, 11–50. p., 315–326. p; Szilágyi 2003, 14–17. p; Antal 2010, 105–106. p; Antal Tamás: Hódmezővásárhely szervezési és működési szabályzatának ügye a két világháború között. In Kovács István – Varsányi Attila (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2010*. Hódmezővásárhely, 2011, 161–173. p.
- ⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1898. 1. sz. 4. p.
- ⁵⁰ Ruszoly 2004, 55–56. p; Antal 2010, 177–178. p; Sarlós 1976, 92–93. p.
- ⁵¹ Ruszoly 2004, 126–127. p; Antal 2010, 178–179. p; Sarlós 1976, 83–84. p.
- ⁵² Ruszoly 2004, 61–63. p., 154–163. p; Antal 2010, 186–193. p.
- ⁵³ Csizmadia 1968b, 117–138. p; Sarlós 1976, 117–141. p; Ruszoly 2004, 137–138. p.
- ⁵⁴ Ruszoly 2004, 138–142. p; Antal 2010, 72–74. p.
- ⁵⁵ Blazovich 2005, 44–46. p., 101–102. p., 151–155. p; Blazovich László: *A középkori európai város és jogélete*. Szeged, 2017, 58–65. p; Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században. Dél-Alföldi századok 17*. Szeged, 2002, Csongrád Megyei Levéltár, 117–144. p; Blazovich László: A bíró jogállása a budai jogkönyvben. In Blazovich László: *Demográfia, jog és történelem. Válogatott tanulmányok. Dél-Alföldi századok 31*. Szeged, 2013, Csongrád Megyei Levéltár, 89–99. p; Komoróczy György: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 31*. Debrecen, 1969, Déri Múzeum Baráti Köre, 17–23. p., 33–34. p.
- ⁵⁶ Ruszoly 2002, 175. p; Szilágyi 2003, 20. p; Varga Norbert: A városi tanács működése a magyar közigazgatási rendszerben. *FORUM*. (Acta Jur. et Pol. Szeged) 2018. 2. sz. 443–471. p.
- ⁵⁷ Ruszoly 2004, 63–69. p; Antal 2010, 77–78. p., 194–200. p; Sarlós 1976, 91–92. p.
- ⁵⁸ Ruszoly 2002, 178–179. p; Blazovich 2005, 151–152. p.
- ⁵⁹ Antal 2010, 100–104. p.
- ⁶⁰ Ruszoly 2002, 179–181. p; Ruszoly 2004, 69–74. p; Szilágyi 2003, 19–22. p; Blazovich 2005, 155–157. p; Antal 2010, 78–82. p., 200–215. p; Magyar László: *Városigazgatás (1428–1918)*. In Magyar László – Szabó József (szerk.): *Szabadka (1428–1918)*. Szabadka, 1996, Pannon Press, 97–98. p; Kruszlicz István Gábor – Makó Imre: *Hódmezővásárhely város levéltára 1691–1950. A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai. Segédletek IV*. Szeged, 1994, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 100–104. p.
- ⁶¹ Kajtár 2003, 208–212. p.
- ⁶² Toldi Ferenc: *Az európai népi demokratikus országok területi beosztása és tanácsai szervezete*. Budapest, 1977, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete; Bihari Ottó: *Az államhatalmi-képviselői szervek elmélete*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 137–154. p; Berényi Sándor – Martonyi János – Szamel Lajos: *Magyar államigazgatási jog. Általános rész*. Budapest, 1971, Tankönyvkiadó Vállalat, 138–153. p; Kovács István – Peschka Vilmos – Halász Pál (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása*. Budapest, 1959, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 46–54. p.
- ⁶³ Antal 2009, 27–28. p., 98–100. p; Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó, 384–385. p; Antal Tamás: Önkormányzat és/vagy demokratikus centralizmus a szocialista államokban, különös tekintettel Magyarországra. In Papp Tekla – Antal Tamás (szerk.): *Az alapjogvédelem nemzeti, nemzetközi és jogösszehasonlító aspektusai*. Szeged, 2013, 13–21. p., Antal Tamás: *Democratic Centralism and the Party Guidance of Soviet Type Councils in Communist Hungary (1950–89/90)*. *Parliaments*,

- Estates and Representation*, Vol. 32, No. 2, November 2012, 154–170. p.
- ⁶⁴ Beér János – Szamel Lajos et al. (szerk.): *Helyi tanácsaink munkája és feladatai*. Budapest, 1951, 79–119. p.; Nagy Imre: Az államigazgatás és a tanácsok feladatai. In Bata István, Nagy Imre, Farkas Mihály, Hidas István: *A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24–30.* 2. kiadás. Budapest, 1954, Szikra, 194–224. p.; Nyers Rezső: *Gazdaságpolitikánk és a gazdasági mechanizmus reformja*. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 114–131. p.
- ⁶⁵ <http://debrecenikepeslapok.blogspot.com/2016/11/voros-csilag-es-bengali.html> [2018. január 24.]
- ⁶⁶ Antal 2009, 44–53. p.; Antal Tamás: Közigazgatás. In Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945–1990*, Szeged, 2010. Csongrád Megyei Levéltár, 273–302. p.
- ⁶⁷ Sári János: *A tanács végrehajtó bizottsága és tisztségviselői*. Budapest, 1979, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- ⁶⁸ Kajtár 2003, 215–219. p.
- ⁶⁹ Nagy 1954, 165–193. p.; Beér János: *A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945–1960)*. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 234–235. p.
- ⁷⁰ Beér 1962, 237. p.; Antal 2009, 67–73. p.
- ⁷¹ Balogh Sándor – Izsák Lajos (szerk.): *Magyarországi pártprogramok, 1944–1988*. Budapest, 2004, ELTE Eötvös Kiadó, 392–394. p.
- ⁷² Szilágyi 2003, 67. p., 221–227. p.; Hencz 1973, 575–617. p.; Antal 2009, 133–136. p.
- ⁷³ 1950. évi 31. tvr. a helyi tanácsok tagjainak választásáról; 1951. évi 23. tvr. a helyi tanácsok taglétszámának kiegészítéséről; 1954. évi 22. tvr. a helyi tanácsok tagjainak választásával kapcsolatos egyes kérdésekről; 1954. évi 31. tvr. a tanácsok tagjainak választása alkalmával Országos Választási Elnökség alakításáról; 1955. évi 8. tvr. a tanácsok tagjainak választásáról szóló 1954. évi IX. törvényben az új választásokra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról, valamint az igazgatási egységek területi változásaival kapcsolatban a tanácsok jogi helyzetének rendezéséről; 1954. évi IX. tv. a tanácsok tagjainak választásáról; 1958. évi III. tv. az országgyűlési képviselők, valamint a tanácsok tagjainak választásáról szóló jogszabályok módosításáról és kiegészítéséről; 1962. évi V. tv. a tanácsok tagjainak választásával összefüggő egyes rendelkezésekről; 1966. évi III. tv. az országgyűlési képviselők és a tanácsok tagjainak választásáról; 1970. évi III. tv. az országgyűlési képviselők és a tanácsok tagjainak választásáról szóló 1966. évi III. tv. módosításáról; 1976. évi VI. törvény a tanácsok tagjainak választásáról; 1983. évi III. tv. az országgyűlési képviselők és a tanácsok tagjainak választásáról; 1989. évi XI. tv. az országgyűlési képviselők és a tanácsok tagjainak választásáról szóló 1983. évi III. tv. módosításáról.
- ⁷⁴ Antal 2009, 191–192. p.
- ⁷⁵ Például 1955. évi 10. tvr. a községi és városi tanácsok legeltetési bizottságairól; 1958. évi 7. tvr. a tanácsok községfejlesztési munkájának egységes szabályozásáról; 1958. évi 14. tvr. a tanácsok bankhitel igényléséről; 1959. évi 31. tvr. a községi és városi tanácsok legeltetési bizottságairól szóló 1955. évi 10. tvr. kiegészítéséről; 1959. évi 35. tvr. a tanácsok községfejlesztési munkájának elősegítéséről; 1960. évi 26. tvr. a tanácsok községfejlesztési munkájára vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről; 1961. évi 12. tvr. a tanácsok községfejlesztési munkájára vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről; 1964. évi 21. tvr. a tanácsok községfejlesztési tevékenységéről; 1967. évi 28. tvr. a lakossági községfejlesztési hozzájárulás rendszeréről; 1972. évi 21. tvr. egyes tanácsi testületek hatáskörének módosításáról; 1973. évi 5. tvr. egyes tanácsi szakigazgatási hatáskörök módosításáról; 1983. évi 26. tvr. a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. módosításáról és egyes tanácsi hatáskörök rendezéséről; 1984. évi 12. tvr. a településfejlesztési hozzájárulásról; 29/1972. (X. 4.) MT rendelet egyes tanácsi testületi hatáskörök módosításáról; 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. végrehajtásáról; 8/1973. (II. 28.) MT rendelet egyes tanácsi szakigazgatási hatáskörök módosításáról; 50/1983. (XII. 28.) MT rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. végrehajtására kiadott 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet módosításáról és egyes tanácsi hatáskörök rendezéséről; 16/1984. (III. 18.) MT rendelet a közterület-felügyeletről; 19/1984. (IV. 15.) MT rendelet a helyiséggazdálkodásról; 33/1986. (VIII. 26.) MT rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. végrehajtására kiadott 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet módosításáról; 63/1987. (XII. 2.) MT rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. végrehajtásáról rendelkező 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet módosításáról.
- ⁷⁶ A tanácsok és szerveik feladatkörét, hatáskörét és hatósági jogkörét tartalmazó jegyzék közzétételéről. *Tanácsok Közönyve*, 1974. augusztus 29., 47. szám, Melléklet, 937–1444. p.
- ⁷⁷ <https://szegeditalalkozo.wordpress.com/szeged/> [2018. március 4.]
- ⁷⁸ Szilágyi 2003, 84–93. p.; Antal 2009, 107–109. p., 295–296. p.
- ⁷⁹ Lásd az öt éves állami népgazdasági tervek (1971–1975, 1976–1980, 1981–1985, 1986–1990), továbbá a tervezés rendszeréről szóló 1985. évi II. tv.
- ⁸⁰ Részletesen Antal 2009, 93–96. p., 294. p.; Antal Tamás: Socialist Councils and Representation in the People's Republic of Hungary (1949–1989). *Parliaments, Estates and Representation*, Vol. 30, No. 2, November 2010. 113–128. p.
- ⁸¹ Szilágyi 2003, 129–172. p.; Antal 2009, 153–179. p.
- ⁸² Antal 2009, 246–247. p., 281–282. p.
- ⁸³ Antal 2009, 271–276. p., 307–313. p.
- ⁸⁴ Szilágyi 2003, 194–201. p.; Antal 2009, 276–279. p., 313–316. p., 323–326. p.
- ⁸⁵ Antal Tamás: Szeged Megyei Város tanácsainak lakásgazdálkodása 1971 és 1990 között. In Papp Tekla (szerk.): *A jó állam aspektusai, perspektívái. Az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*. Szeged, 2012, Pólay Elemér Alapítvány, 67–76. p.
- ⁸⁶ Szilágyi 2003, 203–213. p.; Uri Sándorné: *Tárgysorozati jegyzék Debrecen Megyei Jogú Város Végrehajtó Bizottsága jegyzőkönyveinek kutatásához, 1950–1989*. Debrecen, 2009, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 5–443. p.; Papós Mihály (összeáll.): *Szeged Városi Tanács VB ülési jegyzőkönyveinek témakatalógusa (1971–1990)*. Szeged, 1996, Csongrád Megyei Levéltár, Papós Mihály: *Szeged Városi Tanács VB ülési jegyzőkönyveinek témakatalógusa (1950–1970)*. Szeged, 2000, Csongrád Megyei Levéltár, Presztóczki Zoltán: *A hódmezővásárhelyi városi tanács végrehajtó bizottságának négy évtizede (1950–1990)*. In Varsányi Attila (szerk.): *A Hódmezővásárhelyi Szerelmi Társaság évkönyve 2009*, Hódmezővásárhely–Budapest, 2010. 441–451. p.
- ⁸⁷ Antal 2009, 316–317. p., 327–340. p.
- ⁸⁸ Kajtár 2003, 117. p.
- ⁸⁹ Csizmadia 1976, 541. p.
- ⁹⁰ A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. tv. indokolása (általános indokolás, 2. bekezdés).

